

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН У СИСТЕМІ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

У статті проведено загальне дослідження та аналіз суб'єктів правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення. Автором проаналізовано чинне законодавство стосовно ознак таких правовідносин. Досліджено питання щодо класифікації таких суб'єктів правовідносин та їх місце серед інших учасників ринку фінансових послуг.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, компанія з управління активами, суб'єкти правовідносин.

Постановка проблеми. Правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення мають вирішальне значення для всього ринку фінансових послуг та суттєво впливають на організацію фінансової системи країни. Даний рівень системи пенсійного забезпечення є ключовим елементом ринку небанківських фінансових послуг України і тому заслуговує особливої уваги. У процесі здійснення господарської діяльності з недержавного пенсійного забезпечення має місце виникнення широкого спектру суспільних відносин, урегульованих нормами господарського, цивільного, адміністративного, фінансового права. У зв'язку з чим постає нагальна потреба побудови якісного механізму правового регулювання відносин між суб'єктами у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Мета статті – дослідити окремі ознаки та види суб'єктів правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Об'єктом даного дослідження є сукупність правових норм господарського законодавства України, що урегульовують суб'єктів правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження є визначення категорії суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень. Серед науковців, які досліджують цю проблему, варто виділити праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як

О. М. Антіпов, С. В. Богославець, А. Б. Камінський, О. Кириленко, Л. П. Лондар, Н. В. Луговенко, В. Мельничук, М. Ріппа, М. М. Шумило, Н. М. Хуторян, Л. Яременко та інших. Але й досі проблеми недержавного пенсійного забезпечення залишаються предметом наукових пошуків і потребують свого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Пенсійні правовідносини є одним із видів правових відносин, що формуються на основі, з одного боку, принципів та підходів, що притаманні загальнотеоретичному розумінню категорії правовідносин, а з іншого – особливостей права соціального забезпечення як галузі права, невіддільною і найбільш суттєвою складовою якої є пенсійне забезпечення [1, с. 59]. Аналіз загально-теоретичних досліджень недержавного пенсійного забезпечення дозволяє виділити наступні ознаки правовідносин у цій сфері, а саме:

1) особливий суб'єктний склад. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) визначені в ч. 2 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [2] від 9 липня 2003 року №1057-15 (далі – Закон «НПЗ») де зазначається, що суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є: недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсій-

них депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування; вкладники пенсійних депозитних рахунків; учасники недержавного пенсійного забезпечення; засновники пенсійних фондів; роботодавці - платники корпоративних пенсійних фондів; саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення; органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудитори; особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до цього Закону;

2) поєднання майнових та організаційних елементів. Ця ознака впливає безпосередньо із самого визначення діяльності із недержавного пенсійного забезпечення як сукупності організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на здійснення недержавного пенсійного забезпечення фізичних осіб. Таке поєднання зумовлене тим, що підставами виникнення відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення є накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснення пенсійних виплат учасникам зазначеного фонду у порядку визначеному Законом;

3) сфера виникнення – ринок інвестиційних послуг, як складова ринку фінансових послуг України;

4) урегульованість господарсько-правовими нормами законодавства;

5) особливий об'єкт правовідносин. Об'єктом є пенсійна виплата у вигляді грошової виплати учасникам недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді (далі – НПФ) та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів;

6) матеріальний зміст правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення є сукупність прав та обов'язків учасників недержавного пенсійного забезпечення, державне регулювання та саморегулювання відносин із недержавного пенсійного забезпечення, захист прав та інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення;

7) поєднання публічних та приватних інтересів;

8) особливі підстави виникнення, зміни та припинення;

9) значний ступень державного регулювання та саморегулювання через уповноважені державні органи та саморегульвні організації адміністраторів недержавних пенсійних фондів;

10) комплексний характер відносин із недержавного пенсійного забезпечення обумовлений склад-

ністю та взаємопов'язаністю зв'язків та взаємовідносин між учасниками недержавного пенсійного забезпечення, та їх тривалість у часі.

Однією із особливостей правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення є підстави їх виникнення. Укладення договорів між суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є юридичним фактом, однією із підстав виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Процедура недержавного пенсійного забезпечення полягає в укладенні:

- контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та учасниками таких фондів;
- страховими організаціями договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;
- банківськими установами договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюються згідно із законом.

Зважаючи на різноманітність правовідносин, які виникають із недержавного пенсійного забезпечення та використовуючи науки господарського права критерії класифікації господарських відносин, можна надати наступну класифікацію відносин:

а) за взаємним становищем сторін недержавного пенсійного забезпечення, такі правовідносини поділяються на організаційно-господарські (вертикальні) та майново-господарські (горизонтальні). Для вертикальних відносин характерна юридична нерівність сторін та домінування організаційних елементів. Вертикальними відносинами із недержавного пенсійного забезпечення є: відносини з реєстрації суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, ліцензування їх діяльності. Горизонтальні виникають безпосередньо між суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення і характеризуються юридичною рівністю таких суб'єктів. Такими відносинами є відносини у сфері управління активами НПФ компаніями з управління активами (далі – КУА), емісії та розміщення цінних паперів КУА, надання професійних послуг з адміністрування недержавних пенсійних фондів, провадження діяльності із зберігання активів пенсійних фондів;

б) правовідносини, що визначені Законом України «Про НПЗ» та правовідносини, що передбачені договором страхування довічної пенсії за рахунок пенсійних коштів учасника фонду, який є ідентичним за суттю такого ж договору у накопичувальній пенсійній системі [3, с. 442];

в) залежно від виду пенсії відносини із недержавного пенсійного забезпечення поділяються на:

(1) пенсійні правовідносини з приводу виплати пенсії на визначений строк; (2) пенсійні правовідносини з приводу виплати одноразової пенсії; (3) пенсійні правовідносини з приводу виплати довічної пенсії; (4) пенсійні правовідносини з приводу виплати пенсії на визначений строк; (5) пенсійні правовідносини з приводу пенсійної виплати, що здійснюється одноразово;

г) за суб'єктами та правовими підставами виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення поділяються на: (а) правовідносини між НПФ та вкладниками таких фондів, що виникають на підставі укладення пенсійних контрактів між адміністраторами НПФ та вкладниками; (б) правовідносини, що виникають на підставі договорів страхування довічної пенсії між страховою організацією та фізичними особами; (в) правовідносини, що виникають на підставі договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку у банківських установах між банком та вкладниками.

Як вже нами було зазначено раніше коло суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення визначено у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про НПЗ».

Виходячи із цієї норми, суб'єктів НПЗ можна поділити на 1) вкладники (фізичні та юридичні особи, що здійснюють внески на недержавне пенсійне забезпечення); 2) учасники недержавного пенсійного фонду (фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи і які мають право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку); 3) суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення (недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи).

Особливої уваги заслуговують господарсько-правові аспекти діяльності *недержавних пенсійних фондів*, здійснення ними інвестиційної діяльності, тому що саме інвестиційна діяльність лежить в основі всієї системи недержавного пенсійного забезпечення. Абзац 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про НПЗ» визначає НПФ як юридичну особу, створену відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законодами України порядку. Частина 2 ст. 6 Закону передбачає, що недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Про-

вадження пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої цим Законом, забороняється. Тобто, головними функціями, які виконує НПФ є сприяння акумуляції заощаджень населення у вигляді пенсійних внесків (пенсійні виплати виступають у якості додаткового доходу після виходу на пенсію) та формування довгострокових інвестиційних ресурсів для економіки країни. Загалом НПФ функціонують як неприбуткові організації, оскільки їх безпосередні засновники не отримують доходу від власної діяльності, крім покриття витрат на її організацію. Українське законодавство дозволяє створювати добровільні НПФ трьох видів: відкриті, корпоративні та професійні, залежно від складу учасників. *Відкритий пенсійний фонд* – недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи. Створити такий фонд має право одна або декілька юридичних осіб. *Корпоративний пенсійний фонд* – можуть створити один або декілька роботодавців. Будь-який роботодавець, що не є засновником, може приєднатися до корпоративного фонду на підставі договору про участь, що укладають з радою фонду. Учасниками є працівники засновника(ів) та роботодавців, які уклали договір з фондом. *Професійний пенсійний фонд* – можуть створити декілька юридичних осіб – роботодавців та/або об'єднання фізичних осіб, зокрема профспілки або фізичні особи зі схожою професійною діяльністю. Брати участь у такому фонді мають право лише особи, що працюють у певній професійній сфері, визначеній у статуті НПФ. Для здійснення своєї діяльності Фонд залучає адміністратора, компанію з управління активами та зберігача, які здійснюють спеціалізовану ліцензійну діяльність, шляхом укладення договорів радою фонду: 1) про адміністрування пенсійного фонду – з адміністратором НПФ; 2) про управління активами пенсійного фонду – з КУА; 3) про надання послуг зберігання – зі зберігачем (банком). Діяльність НПФ забезпечується за допомогою таких суб'єктів як *адміністратори пенсійних фондів*. Які відповідно до ст. 21 Закону виконують функції щодо: 1) укладення пенсійних контрактів від імені пенсійних фондів; 2) забезпечення здійснення пенсійних виплат учасникам фонду; 3) ведення обліку учасників пенсійного фонду; 4) формування звітності перед відповідними органами державної влади; 5) інформування учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення та інше. *Компанія з управління активами* до обов'язків якої відносяться: 1) здійснення операцій щодо управління активами відповідно до інвестиційної декларації пенсійного фонду та укладеного договору про управління активами; 2) звітування про склад та дохідність активів фонду. *Банк-зберігач* на якого покладається: 1) відкриття та ведення рахунків

пенсійного фонду; 2) депозитарне обслуговування операцій з цінними паперами; 3) виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів та розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, згідно з інвестиційною декларацією. *Страхові організації*, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду.

Слід зазначити, що всі права та обов'язки недержавного пенсійного фонду від імені фонду та в інтересах його учасників здійснюються окремими юридичними особами, а саме адміністратором, компанією з управління активами, банком-зберігачем. До уповноважених суб'єктів в системі недержавного пенсійного забезпечення також належать страхові організації, які укладають з правомочною особою договір страхування довічної пенсії та банківські установи, що уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків. Їх пенсійна правосуб'єктність обумовлюється змістом повноважень щодо забезпечення реалізації правомочними особами права на види пенсій, які передбачені недержавним пенсійним забезпеченням.

Так, управління активами НПФ відповідно до ст. 34 Закону «Про НПЗ» може здійснюватися КУА. Вибір особи, що здійснює управління активами фонду здійснюється радою фонду шляхом укладення договору про управління активами фонду з особою, яка має ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку – діяльності з управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами), що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). Ліцензування діяльності КУА направлено на забезпечення професійного управління активами, керівництво інвестиційним процесом, і, як наслідок, на зниження інвестиційного ризику. Вимоги щодо провадження діяльності з управління активами КУА передбачені Ліцензійними умовами провадження професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів) – діяльності з управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами), затверджених рішенням НКЦПФР від 23.07.2013 р. № 1281. До них відносяться:

1. КУА створюється у формі АТ або ТОВ;

2. у статуті має зазначити: а) види діяльності, провадження яких буде здійснювати; б) заборону щодо поєднання діяльності з управління активами інституційних інвесторів з іншими видами професійної діяльності на фондовому ринку, крім випадків, передбачених законодавством; в) створення резервного фонду компанії з управління активами; г) уповноважений орган, що приймає рішення про створення, ліквідацію пайового інвестиційного фонду, ви-

пуск інвестиційних сертифікатів та інших дій, пов'язаних зі здійсненням діяльності з управління активами інституційних інвесторів;

3. розмір статутного капіталу повинен становити суму не менше ніж 7000000 гривень на день подання документів до Комісії для отримання ліцензії.

Як зазначалося раніше, КУА є юридичною особою, яка утворюється та діє відповідно до норм законодавства з урахуванням вимог, передбачених Законом «Про НПЗ» і зобов'язана:

1) здійснювати операції щодо управління активами фонду відповідно до інвестиційної декларації фонду та укладеного договору про управління майном;

2) дотримуватися внутрішніх правил та процедур оцінки і управління ризиками, пов'язаними з інвестуванням пенсійних активів;

3) подавати щороку Раді фонду пропозиції щодо внесення змін до інвестиційної декларації фонду;

4) надавати звітність про склад та дохідність активів фонду.

Управління активами НПФ здійснюється відповідно до умов договору про управління активами НПФ, який укладається з радою пенсійного фонду у письмовій формі. Предметом такого договору є активи пенсійного фонду. Активи пенсійного фонду відокремлені від активів адміністратора, КУА, банку зберігача, що забезпечує збереження пенсійних активів, навіть у разі банкрутства чи ліквідації цих організацій. На пенсійні активи не може бути накладене стягнення за зобов'язаннями засновників пенсійного фонду та його обслуговуючих організацій. До складу активів пенсійного фонду відповідно до ст. 47 Закону «Про НПЗ» належать: активи в грошових коштах, активи в цінних паперах, інші активи згідно із законодавством (об'єкти нерухомості, банківські метали та інш.) Переважним напрямом інвестування пенсійних активів станом на 30.06.2019 рік стали цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ (47,3%), депозити в банках (36,4% інвестованих активів), облігації підприємств емітентами яких є резиденти України (7,8%), об'єкти нерухомості (2,7%), акції українських емітентів (1,5%) [4]. Тобто, для НПФ властиво формування портфелю, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, необхідно сказати, що правовідносини, які виникають із недержавного пенсійного забезпечення – правові, економічні, організаційні та соціальні відносини, які виникають між суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення в процесі створення недержавних пенсійних фондів, здійснення ними діяльності щодо недержавного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування, а також відноси-

ни, які виникають в процесі здійснення контролю за діяльністю суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

Також, на нашу думку, було б розумним, якби НПФ мав можливість самостійно здійснювати інвес-

тування коштів пенсійних накопичень і резервів. При цьому, відзначимо, що немає необхідності забороняти передачу відповідних коштів в довірче управління КУА, за умови, що витрати на довірче управління повинні здійснюватися за рахунок самого фонду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: монографія / наук. ред.: Н. М. Хуторян, М. М. Шумило; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Ін Юре, 2012. 540 с.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. №1057-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №47. Ст. 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
3. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.
4. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2019. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_II_kv%202019.pdf.

REFERENCES

1. *Pravovi problemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini*. N. M. Khutorian, M. M. Shumylo (Ed.) (2012); In-t derzh. i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: In Yure, [in Ukrainian].
2. *Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. №1057-15. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 47. Art. 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> [in Ukrainian].
3. Shumylo M. M. (2016). *Pravovidnosyny u sferi pensiinoho zabezpechennia v Ukraini*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. *Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnogo pensiinoho zabezpechennia stanom na 30.06.2019*. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_II_kv%202019.pdf [in Ukrainian].

ШОВКОПЛЯС АННА

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры хозяйственного права
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

СУБ'ЄКТИ ПРАВООТНОШЕНЬ В СИСТЕМЕ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ, ВИДЫ

В статье проведено общее исследование и анализ субъектов правоотношений в системе негосударственного пенсионного обеспечения. Автором проанализировано действующее законодательство относительно признаков таких правоотношений. Исследован вопрос о классификации таких субъектов правоотношений и их место среди других участников рынка финансовых услуг.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственный пенсионный фонд, компания по управлению активами, субъекты правоотношений.

SHOVKOPLIAS HANNA

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Law,
Yaroslav Mudryi National Law University

SUBJECTS OF LEGAL RELATIONS IN THE SYSTEM OF NON-STATE PENSION PROVISION: CONCEPT, SIGNS, TYPES

Problem setting. Legal, economic and organizational grounds of the non-state pension provision are crucial for the entire financial services market and significantly affect the organization of the country's financial system. This level of

the pension system is a key element of the non-bank financial services market of Ukraine and therefore deserves special attention.

Analysis of recent researches and publications. Among the scientists who study this problem were O. M. Antipov, S. V. Bogoslavets, A. B. Kaminsky, O. Kirilenko, L. P. Londar, N. V. Lugovenko, V. Melnychuk, M. Rippa, M. M. Shumylo, N. M. Khutoryan, L. Yaremenko and others.

Target of research. The aim of the article is to investigate certain features and types of subjects of legal relations in the system of non-state pension provision.

Article's main body. Pension relations are one of the types of legal relations formed on the basis of, on the one hand, the principles and approaches inherent in the general theoretical understanding of the category of legal relations, and on the other – the features of social security law as a branch of law, an integral and most important component. Analysis of general theoretical research of non-state pension provision allows us to identify certain features of legal relations in this area.

Conclusions and prospects for the development. So, summarizing the above, it should be said that the legal relations arising from non-state pension provision – legal, economic, organizational and social relations that arise between the subjects of the non-state pension system in the process of creating private pension funds, their activities on private pension provision, pension insurance, as well as relations that arise in the process of monitoring the activities of non-state pension providers.

Keywords: non-state pension provision, non-state pension fund, asset management company, subjects of legal relations.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шовкопляс Г. М. Суб'єкти правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення: поняття, ознаки, види. *Право та інновації*. 2021. № 1 (33). С. 35–40.